

Film u nastavi medijske kulture

Kovač, Monika

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:763777>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Diplomski studij : Mađarski jezik i književnost i hrvatski jezik i književnost

Monika Kovač

Film u nastavi medijske kulture

Diplomski rad

Mentorica :

doc. dr. sc. Vesna Bjedov

Osijek, 2015.

Sažetak

U ovome radu govori se o nastavi filma i njezinim sadržajima, kao najistaknutijem dijelu nastavnog područja medijske kulture koja pripada nastavnome predmetu Hrvatskome jeziku. Nastava filma složen je odgojno-obrazovni proces koji utemeljuje i sjedinjuje filmološke i umjetničke sadržaje, s ciljem izgradnje učenikove filmske kulture i filmskoga znanja.

S obzirom na masovnu proširenost filmskoga medija, vremenom se pojavila potreba za znanjem o filmu pa se tako i razvila nova znanstvena disciplina koja proučava zakonitosti filmskoga odgoja i obrazovanja – metodika nastave filma. Utemeljena je na učeniku i filmu i teži ostvarivanju uspješne nastave filma, što ovaj rad prikazuje i opisuje. Nastavnik je taj koji usmjerava učenikov filmski odgoj i obrazovanje prema njegovim potrebama i uzrastu te u skladu s ciljevima medijske kulture, odnosno ciljevima nastave filma – razvoj komunikacije s filmom, interpretacija filma te kritičko vrednovanje filmskih sadržaja.

Za ovaj su diplomski rad korišteni različiti izvori, od stručnih članaka do stručnih knjiga o filmovima, međutim, film u nastavi medijske kulture, najdetaljnije i najsadržajnije zastupljen je u Težakovoj *Metodici nastave filma*, čije će se klasifikacije i podjele najviše spominjati i objašnjavati u radu.

Nastava filma, njezina uloga u školskom sustavu, kao i izbor filmova za interpretaciju i proučavanje, prikazani su na temelju dokumenata Nastavnog plana i programa za osnovne i srednje škole iz 2006. godine.

Objašnjena su i načela nastave filma, metodički sustavi, nastavne metode i sociološki oblici rada, kao ogledni primjeri, za ostvarivanje uspješne nastave filma, zaključno s mogućim ustrojem nastavnog sata filma i suodnosom filma i književnosti, kazališta, stripa, radija i televizije.

Ključne riječi : medijska kultura, film, nastava filma

SADRŽAJ:

1. UVOD	1

2. FILM – ODREĐENJE POJMA	2
3. MEDIJSKA KULTURA – PREDMETNO PODRUČJE HRVATSKOGA JEZIKA	3
3. 1. Medijska kultura u osnovnoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika	3
3. 2. Film kao dio medijske kulture u osnovnoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika	3
3. 3. Medijska kultura u srednjoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika	5
3. 4. Film kao dio medijske kulture u gimnazijskoj nastavi Hrvatskoga jezika.....	6
4. ULOGA FILMSKIH NASTAVNIH SADRŽAJA U MEDIJSKOJ KULTURI	8
5. SVRHA, CILJ I ZADAĆE NASTAVE FILMA.....	9
5. 1. Svrha nastave filma	9
5. 2. Cilj nastave filma	9
5. 3. Zadaće nastave filma.....	9
6. NAČELA NASTAVE FILMA.....	12
7. METODIČKI SUSTAVI I METODIČKA POLAZIŠTA U NASTAVI FILMA.....	14
7. 1. Metodički sustavi	14
7. 2. Metodička polazišta.....	16
8. SOCIOLOŠKI OBLICI RADA U NASTAVI FILMA.....	18
9. METODE U NASTAVI FILMA	20
10. NASTAVNI SAT FILMA	24
10. 1. Tipovi nastavnoga sata filma.....	24
10. 2. Ustroj nastavnoga sata filma	25
10. 2. 1. Uvod	25
10. 2. 2. Prikazivanje djela	27
10. 2. 3. Iznošenje doživljaja.....	27
10. 2. 4. Istraživanje	28
10. 2. 5. Sažimanje i uopćavanje.....	29
10. 2. 6. Dopunski rad	29
11. FILM U SUODNOSU S DRUGIM UMJETNOSTIMA I MEDIJIMA	30
11. 1. Film i književnost.....	30
11. 2. Film i kazalište	30
11. 3. Film i strip	31
11. 4. Film i radio	32
11. 5. Film i televizija.....	32
12. ZAKLJUČAK	34
PRILOZI.....	35

1. UVOD

Današnjem se društvu film nametnuo nizom raznovrsnih funkcija među kojima pronalazimo i odgojno-obrazovnu komponentu, o kojoj će se najviše govoriti u ovome radu.

Nastava se filma definira kao odgojno-obrazovni proces, u kojemu film služi kao nastavno sredstvo i izvor, ali i kao filmološki i umjetnički sadržaj. U prvome planu, na školskoj razini, ističe se filmska kultura.

Cilj je rada prikazati današnje stanje nastave filma u medijskoj kulturi te objasniti njezinu višestruku iskoristivost i funkcionalnost, u svrhu ostvarivanja odgojno-obrazovnih zadaća, kao i uputiti na mnogobrojne pristupe i metode koje nam sredstvo filma može pružiti u nastavi.

U početnom se dijelu rada određuje pojam filma i njegove osobitosti prema različitim autorima. Slijedi prikaz nastavnog područja medijske kulture u osnovnim i srednjim školama, odnosno prikaz filmskih nastavnih sadržaja i pregled izbora filmova za interpretaciju ovisno o razvojno-spoznajnim stupnjevima učenika. Na kraju su definirani svrha, ciljevi i zadaće nastave filma.

U središnjem se dijelu rada popisuju, opisuju i razrađuju različita načela nastave filma, metodički sustavi, polazišta, nastavne metode i sociološki oblici rada kao mogući načini pristupa analizi filma u odgojno-obrazovnom procesu.

U završnom se dijelu rada, na temelju svega prethodno opisanoga, daje primjer ustroja nastavnoga sata filma, prikazuju moguće nastavne etape i u konačnici filmsko se djelo uspoređuje s nekoliko različitih umjetnosti i medija.

2. FILM – ODREĐENJE POJMA

Sam se pojam filma u literaturi različito definira. Istaknuti filmski teoretičar Peterlić (2000.) film određuje kao fotografski i fonografski zapis izvanjskoga svijeta ili umjetnost prizora temeljenih na stvarnosti i prenesenih na filmsku vrpcu.

Mikić (2001.) film određuje kao osobno doživljajni i društveni fenomen, kulturni i gospodarski, elitani i populističan, zahtjevan i zabavan. „Jednako ga gledaju u Sibiru, u New Yorku i u Zagrebu. Pri tom međutim valja imati na umu činjenicu na koju upozorava Umberto Eco da poruka koju šalje redatelj pomoću filma biva od primatelja (gledatelja) shvaćena, odnosno dekodirana ovisno od ideološke, psihološke i socijalne razine na kojoj se nalazi onaj tko prima poruke. Stoga film kao medij promatramo kao sredstvo filmskog priopćavanja (izvještavanje, izražavanje). Riječju masovni medij koristimo se pak stoga što se tehnike širenja masovne kulture (radio, tisak, film, televizija, video) temelje na činjenici da pojedinci ili manje grupe odašilju svoje poruke mnoštvu, brojnoj publici. (...) U filmu se izražava slikama i zvukovima. Kako se film oslanja na naše životno iskustvo (vizualnu i auditivnu percepciju) on je spoznajno vrlo pristupačan.” (Mikić, 2001.:15.)

Druga definicija kojom Mikić (2012.) pobliže objašnjava fenomen filma glasi: Film je sve ono što se nalazi na filmskoj vrpici i što biva oživljeno tehnikom projekcije.¹

Prema Težaku (2002.), za školsku svrhu može poslužiti operacionalna definicija po kojoj je film medij, odnosno umjetnost, ozvučene ili neozvučene slike u pokretu, a ljudskom se društvu nametnuo s nizom svojih funkcija.

Film je sredstvo priopćavanja koje prenosi različite obavijesti - političke, ekonomske, prosvjetne, kulturne, zdravstvene i druge. Iako tu informacijsku funkciju sve više dijeli s televizijom, filmu se ne može osporiti vrijednost na tom području. Film je i umjetnost, osebujno nadahnuto filmsko djelo koje pruža jedinstven doživljaj svijeta koji je teško nadmašiti djelom iz neke druge umjetnosti. Za većinu gledatelja, film je zabava, žudnja za razbibrigom, sredstvo pomoću kojeg, barem nakratko, mogu pobjeći od svakidašnjeg života. Također, film je i industrija koja diljem svijeta zapošljava mnoge ljude, posredno ili neposredno, na primjer, scenariste, producente, glumce, distributere, filmske kritičare, novinare, pedagoge i druge kojima film na bilo koji način održava egzistenciju.

„Ako je film sredstvo informiranja, zabava, umjetnost i industrija, a u to ne treba sumnjati, očito se suvremenom čovječanstvu nameće kao važna društvena pojava i neodbaciva potreba.” (Težak, 2002.:12.)

3. MEDIJSKA KULTURA – PREDMETNO PODRUČJE HRVATSKOGA JEZIKA

¹ <http://mediji.hr/filmska-izrazajna-sredstva/>

U ovome će se poglavlju, u nekoliko zasebnih potpoglavlja, objasniti i prikazati medijska kultura kao predmetno područje Hrvatskoga jezika u osnovnim i srednjim školama, i nastava filma, kao dio medijske kulture, također, u osnovnim i srednjim školama.

3.1. Medijska kultura u osnovnoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika

U predmetnoj nastavi osnovnoškolskog obrazovanja, medijska kultura, uz ostala predmetna područja – hrvatski jezik, književnost i jezično izražavanje, čini obvezatni sastavni dio predmeta Hrvatskoga jezika. Medijska kultura obuhvaća teme kao što su film, televizija, radio, tisak, strip, kazalište i sve češće internet. Cilj je ovoga predmetnoga područja omogućiti učenicima, ne samo poznavanje, već i razumijevanje navedenih medijskih tvorevina. Zadaće medijske kulture u odgoju i obrazovanju učenika su: „...medijska kompetencija, kritička prosudba i ocjenjivanje sadržaja koji su posredovani medijima.” (Mikić, 2004.:10.)

Nastavni plan i program za osnovnu školu nastao je kao rezultat projekta Hrvatskoga nacionalnoga obrazovnoga standarda i donesen je 2006. U daljnjemu tekstu koristit će se kratica Pip. Zadaće medijske kulture za osnovnu školu određuje i propisuje Pip, a te su zadaće: „...osposobljavanje za komunikaciju s medijima: kazalištem, filmom, radijem, tiskom, stripom, računalom; primanje (recepcija) kazališne predstave, filma, radijske i televizijske emisije; osposobljavanje za vrjednovanje radijskih i televizijskih emisija te filmskih ostvarenja.” (Pip, 2006.:25.) U samom je Pipu istaknuto kako su mediji su sve prisutniji u životu učenika pa se potreba za dodatnim odgojno-obrazovnim medijskim sadržajima u osnovnoj školi prirodno nametnula.

Sadržaj medijske kulture propisan je Pip-om, što znači da su propisane teme, ključni pojmovi i obrazovna postignuća. U daljnjem dijelu rada opisat će se sadržaj medijske kulture u osnovnoj školi i obrazovna postignuća. Također, istaknut će se dio popisa filmova za interpretaciju čiji se filmski sadržaj podudara s propisanim temama.

3.2. Film kao dio medijske kulture u osnovnoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika

U nastavu se filma učenici petoga razreda uvode ključnim pojmovima: dokumentarni film, animirani film, igrani film, filmski rodovi. Obrazovna postignuća učenika temelje se na prepoznavanju i razlikovanju spomenutih rodova s naglaskom na animirani film i njegova obilježja. Nastavnik može birati između animiranih filmova hrvatskih autora kao što su *Znatiželja*, Borivoja Dovnikovića, *1001 crtež* ili *Igra*, Dušana Vukotića, zatim Disneyevih filmova, na primjer *Pocahontas*, ili nekih suvremenih animiranih filmova po vlastitom izboru.

U šestome se razredu učenici upoznaju s pojmovima filmskoga izraza: kadar, plan i kut snimanja, na razini prepoznavanja i razlikovanja vrsta kadrova, planova i kuta snimanja. Pip preporučuje

gledanje filmova kronološki, od najstarijih do najnovijih, koji će učenicima najbolje pokazati pojedina filmska izražajna sredstva, dakle, njihov postanak, razvoj i napredak kroz povijest. To se može ostvariti počevši, na primjer, od filmova braće Lumiere, *Ulazak vlaka u stanicu*, *Rušenje zida*, zatim *Bena Hura*, Williama Wylera, *Povratak*, Petra Krelje pa do *Spidermana 2*, Sama Raimija.

Učenici sedmoga razreda, osim zadataka prepoznavanja, razlikovanja i uočavanja tipičnih obilježja vezanih uz određeni filmski rod, a na ovoj razini najviše za igrani film, moraju ujedno uočiti ideju i odnose među likovima i usporediti film s književnom djelom. Među predloženim su filmovima *Tko pjeva, zlo ne misli*, Krešimira Golika, *Billy Elliot*, Stephena Daldrya ili pak neki suvremeni film, po nastavnikovom izboru, koji je dobio dobre kritike ili značajne nagrade.

Ovladavanje medijskim sadržajima nastavlja se u osmom razredu u kojem učenici, u prvom planu, proučavaju dokumentarni film i njegove najbitnije odrednice. Filmovi tog roda ponuđeni za interpretaciju su *Zelena ljubav*, Rudolfa Sremeca, *Slamarke divojke*, Ive Škrabala, *Druge*, Zorana Tadića. Dio filmskoga sadržaja posvećen je Zagrebačkoj školi crtanoga filma i njezinim najznačajnijim autorima poput Zlatka Boureka, Zlatka Grgića, Borivoja Dovnikovića i Dušana Vukotića, čiji su animirani filmovi, također, na popisu. Filmovi *Breza*, *Romeo i Julija*, Ante Babaje i *Život je lijep*, Roberta Benignija predloženi su za obradu razlikovanja scenarija i knjige snimanja te uočavanja važnosti uloge redatelja.

Dakle, zadaće nastave filma u osnovnoj školi usredotočene su na osnovno filmsko obrazovanje učenika koje se očituje u spoznavanju i razumijevanju temeljnih struktura i zakonitosti filmskog djela.

Također, ponuđeni popis filmova u Pip-u treba shvatiti kao prijedlog najrecentnijih filmskih ostvarenja koja bi bilo dobro s učenicima pogledati i interpretirati. Međutim, izbor filmova može se proširiti i drugim naslovima koji također pripadaju vrijednim umjetničkim ostvarenjima. Može se zaključiti kako popis predloženih filmova prati određene teme po pojedinim razredima, koje su prilagođene učenikovom uzrastu, odnosno način usvajanja medijskih sadržaja kreće od jednostavnijih prema složenijim kognitivno-afektivnim procesima učenja.

Potrebno je još istaknuti da za svaki razred postoji broj programskih tema u okviru medijske kulture² što, naravno, ne znači i broj nastavnih sati predviđenih za obrađivanje. Međutim, činjenica jest da medijskoj kulturi u osnovnoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika nastavnici posvećuju najmanji broj sati.

² 5. razred: 5 tema, 6. razred: 3 teme, 7. razred: 4 teme, 8. razred: 4 teme.

„Istraživanja provedena u okviru stručnog usavršavanja za nastavnike hrvatskoga jezika u sklopu priprema za provedbu HNOS-a 2005. godine ukazuju na činjenicu da se nastava medijske kulture u prosjeku održava 12 sati godišnje. Samo 30% učitelja izjasnilo se da ih veseli nastava medijske kulture, a više od trećine ispitanika izjasnilo se da nema tehničkih uvjeta za provođenje nastave medijske kulture.” (Dominković, 2010.:17.) Inače, valja istaknuti da je Pip-om propisan broj sati Hrvatskoga jezika i to: u 5. razredu 175 sati, u 6. razredu također 175 sati, u 7. razredu 140 sati i u 8. razredu 140 sati. Prema navedenom, postavlja se pitanje mogu li se zadaće nastave filma u cijelosti ostvariti te može li se govoriti o kvaliteti filmskoga odgoja i naobrazbe učenika?

„Nastojanja profesionalnih medijskih i pedagoških udruga u zemljama Europske unije u posljednje su vrijeme usmjerena na to da film postane obvezatni školski predmet. (...) Neke zemlje Europske unije već su uvele film kao obvezatan predmet u osnovnu i srednju školu. To su Francuska, Švedska, Velika Britanija i Nizozemska, a u tome ih donekle slijede Austrija, Danska i Portugal.” (Mikić, Mesić, 2004.:11, 12.)

3.3. Medijska kultura u srednjoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika

U srednjoškolskoj nastavi Hrvatskoga jezika postoje tri predmetna područja: hrvatski jezik, hrvatska i svjetska književnost i jezično izražavanje. Za razliku od osnovne škole, gdje je medijska kultura izdvojeno predmetno područje i obvezatan dio toga predmeta, područje medijske kulture u srednjim školama uvršteno je u izborni program Pip-a, koji obuhvaća sadržaje obvezatnoga programa, ali i uvodi nove spoznaje i pristupe te omogućava veću slobodu kreiranja odgojno-obrazovnog procesa, u kojem nastavnik i učenik zajedno biraju ponuđene sadržaje. Izborni program znači da je medijska kultura, a samim tim i nastava filma, još manje zastupljena nego u osnovnim školama. Ponajprije, omogućuje veće bavljenje medijskim sadržajima onim učenicima koji pokazuju veće zanimanje za to područje.

U Pipu je strukovnih škola (trogodišnjih i četverogodišnjih) propisana svrha nastave medijske kulture u čijemu je temelju izgradnja učenika kao individualnog bića. Međutim, u daljnjem se programu ne spominje konkretizacija te svrhe, detaljnija razrada područja medijske kulture, niti se predlaže okvirni popis filmova za nastavu filma. To nije slučaj kod gimnazija, stoga će se u daljnjem radu navoditi isključivo sadržaj nastave filma plana i programa za gimnazije.

3.4. Film kao dio medijske kulture u gimnazijskoj nastavi Hrvatskoga jezika

Medijska kultura u gimnazijama pripada izbornom programu nastavnog područja hrvatske i svjetske književnosti, a cilj joj je pomoću filmske umjetnosti aktualizirati probleme u književnim i kazališnim djelima starijih razdoblja. U Pipu za gimnazije, području medijske kulture, ne

propisuju se, kao u osnovnim školama, ključni pojmovi i obrazovna postignuća, ali se ukratko definiraju filmske teme za obradu po pojedinim razredima i predlaže se popis filmova za interpretaciju i gledanje.

U prvom, drugom i trećem razredu obrađuju se teme filmskih rodova - značajke izraza, vrste, svjetska i hrvatska povijest animiranog, dokumentarnog i igranog filma. Filmsko obrazovanje stečeno u osnovnoj školi omogućuje učenicima u srednjoj školi komplementarniji pristup filmskom djelu, proširivanje spoznaja o filmskoj umjetnosti i procjenjivanje filmskog djela na povijesnoj, estetskoj i kritičkoj razini. Među predloženim filmovima nalaze se *Zid*, Ante Zaninovića, *Ljudi s Neretve*, Obrada Gluščevića, *Ljubavna pisma s predumišljajem*, Zorana Berkovića.

U četvrtom se razredu proučava film u suodnosu s književnosti, televizijom, radijom, kazalištem i stripom. Dakle, učenici se osposobljavaju za komparativno proučavanje filma s ostalim umjetnostima i medijima. Učenici mogu pogledati *Gospodu Glembajevu*, Antuna Vrdoljaka ili *Izgubljeni zavičaj*, Ante Babaje.

Iako plan i program nastave filma u gimnazijama pripada području izbornoga programa, vidljivo se tematski, sadržajno i konceptijski nadograđuje i povezuje s planom i programom nastave filma za osnovne škole. Naravno, bitna razlika je u tome što se teorijsko-spoznajna razina, u srednjim školama, ostvaruje drukčijim i složenijim oblicima učenja u odgojno-obrazovnom procesu.

Mikić i Mesić (2004.) smatraju kako je filmski program medijske kulture u osnovnim školama krajnje zastario, a ta tvrdnja može obuhvatiti i srednje škole upravo zbog njihove povezanosti s osnovnoškolskim programom, čija se sličnost najbolje očituje u ponavljanju interpretacije pojedinih filmova. Treba istaknuti kako je do nekih filmova s popisa teško doći, a učenike koji danas uče na drugačiji i brži način, zahvaljujući samostalnoj medijskoj pismenosti, više zanimaju aktualnije teme negoli serije i filmovi iz minulih vremena. To ne znači da filmove starije proizvodnje treba u potpunosti izostaviti iz programa, ali bilo bi preporučljivo za novije generacije aktualizirati dosadašnji ponuđeni medijski odnosno filmski program.

Tablica koja prikazuje ključne teme i detaljan popis za interpretaciju filmova, propisanih Pip-om, nalazi se u prilogu 1 - *Popis filmova za interpretaciju u osnovnim i srednjim školama*. Može se uočiti tematsko-sadržajna povezanost i konceptijska nadogradnja obrade medijskih pojmova i sadržaja, usporedno u osnovnoj i srednjoj školi. Također, razvidno je i preklapanje pojedinih filmova u osnovnim i srednjim školama, što ne znači ponavljanje sadržaja, već interpretaciju filmova na spoznajno složeniji način u srednjim školama. Filmovi koji se preklapaju otisnuti su ukošenim fontom.

4. ULOGA FILMSKIH NASTAVNIH SADRŽAJA U MEDIJSKOJ KULTURI

Filmski nastavni sadržaji mnogobrojni su i raznoliki, što je vidljivo i u nastavnom planu i programu za medijsku kulturu osnovnih i srednjih škola. Njihova je temeljna uloga izgradnja učenikova filmskoga ukusa, zatim osposobljavanje učenika za izbor estetskih najvrjednijih filmskih ostvarenja te, u konačnici, ostvarivanje zavidne razine filmskoga odgoja i naobrazbe učenika. Nastavnik je taj koji bira najprimjerenije sadržaje za obradu i metodički ih oblikuje. Poželjno je krenuti od jednostavnijih filmskih primjera prema složenijim. Izbor, količina i raspored filmskih nastavnih sadržaja treba biti, prema Težaku (2002.), u strogoj ovisnosti o spoznajnim mogućnostima učenika i relevantnim didaktičko-metodičkim načelima.

Filmski nastavni sadržaji mogu se organizirati u nekoliko većih tematskih cjelina, od kojih svaka ima svoju određenu ulogu u filmsko-spoznajnom procesu. Težak (2002.) navodi sljedeće sadržaje i njihove uloge:

a) filmska djela; temelj su nastave filma i izvor filmskih obrazovnih procesa, poželjno je da nastavnik izabire filmove koji izoštravaju učenikovu estetsku osjetljivost, ali i omogućuju poznavanje svih funkcija filma

b) filmski stvaratelji; upoznavanje učenika s važnijim filmskim imenima utječe na podizanje filmske kulture, međutim, za opću naobrazbu dovoljne su osnovne obavijesti o autorima filmova koji se proučavaju

c) filmska proizvodnja i tehnika; upoznavanje procesa nastanka filma, rukovanja kamerom i tehničkih mogućnosti filma mogu se iskoristiti kao poticatelji jačeg zanimanja za film

d) filmski jezik; proučavanjem filmskih izražajnih sredstava i mogućnosti, učenik se osposobljava za bolje razumijevanje i vrjednovanje filma

e) filmska povijest, teorija filma i filmska kritika; upoznavanje razvoja filma kroz povijest, upotrebljavanje filmoloških pojmova i učenikovo samostalno kritičko vrjednovanje odabranih filmova, može se iskoristiti kao jedno od sredstava s ciljem što kvalitetnijeg spoznavanja filmova „Osnovica je dakle općeobrazovnoga filmskoga programa: *filmsko djelo i filmski jezik s osloncem na elementarnom znanju o filmskoj tehnici i povijesti filma.*” (Težak, 2002.:54.)

5. SVRHA, CILJ I ZADAĆE NASTAVE FILMA

5.1. Svrha nastave filma

Kako bi se što uspješnije odredila svrha pojedinoga predmeta, potrebno je prvo upoznati i definirati njegovu bit. Nastava filma u svojoj biti sadrži „odnos među dvjema veoma složenim pojavama u veoma složenom svijetu, tj. odnos između filma i čovjeka.” (Težak, 2002.:11.) Zbog te složenosti, svrhu nastave filma, na općeobrazovnim školskim stupnjevima, Težak (2002.) pobliže određuje i raščlanjuje na ova četiri cilja:

1. osposobljavanje učenika za svjesno, sigurno i kritičko primanje poruka s ekrana
2. razvijanje estetske osjetljivosti i sposobnosti učenika za otkrivanje umjetničkih vrijednosti filmova namijenjenih prikazivanju na filmskom, televizijskom ili kojem drugom ekranu
3. razvijanje umne i imaginacijske sposobnosti učenika, aktiviranje stvaralačke mašte

4. stjecanjem filmske naobrazbe pomoći učeniku razviti humanistički svjetonazor po kojem će spontano postajati kritička, samokritička, stvaralačko usklađena ličnost, korisna sebi, svojoj zajednici i svijetu u kojem živi.

5.2. Cilj nastave filma

Uobzirujući prethodno raščlanjenu svrhu, krajnji cilj nastave filma bio bi stjecanje kulture gledanja filmskih ostvarenja koja obuhvaća učenikovo sustavno promišljanje o filmu, na kritičkoj, estetskoj, imaginacijskoj, i naravno, odgojno-obrazovnoj razini.

5.3. Zadaće nastave filma

Ostvarivanju ciljeva nastave filma pridonosi njihova konkretizacija i razrada uobličena u nastavne zadaće. Poljak (1990.) nastavne zadaće kao rezultat nastavnog procesa dijeli na: materijalne (obrazovne) zadaće koje se odnose na stjecanje znanja, odgojne zadaće koje se odnose na usvajanje odgojnih vrijednosti (moralnih, estetskih, fizičkih, radnih) i funkcionalne zadaće koje se odnose na razvijanje sposobnosti (senzornih, praktičnih, intelektualnih, izražajnih).

Osnovne zadaće koje se ostvaruju nastavom filma Težak (2002.) određuje kao filmskoobrazovne, filmskoodgojne i psihičkofunkcionalne.

Filmskoobrazovne zadaće znače usvajanje novih filmoloških pojmova, prepoznavanje i razlikovanje filmskih specifičnosti, izraza, vrsta, strukturnih elemenata filma, razvijanje sposobnosti povezivanja i uspoređivanja filma s drugim umjetnostima.

Filmskoodgojne zadaće razvijaju kod učenika osjećaje za estetsko vrjednovanje filma, pobuđuju društveno-humanističku svijest, oblikuju i izgrađuju etičke i druge učenikove osobine, potiču na kritičko razmišljanje.

Psihičkofunkcionalnim zadaćama prioritet su misaoni procesi poput logičkog zaključivanja, vizualne memorije, apstrakcije, izražavanje kreativnosti i raznih oblika mišljenja.

Osim ovih, nastavnik može odrediti i druge nastavne zadaće, ovisno o željenom rezultatu učenja i funkciji filma koju želi naglasiti (npr. komunikacijsku funkciju).

Primjerice, nastavne zadaće za dokumentarni film *Druge*, Zorana Tadića mogu glasiti:

- filmskoobrazovne zadaće: *prepoznati i imenovati karakteristike dokumentarnog filma, prepoznati strukturalne elemente filma (kadrovi i kutovi snimanja), opisati način karakterizacije glavnoga lika, otkriti osobitosti i ulogu crno-bijele tehnike snimanja*
- filmskoodgojne zadaće: *obogatiti učenikov emocionalni i intelektualni život, razviti empatiju, potaknuti učenika na razmišljanje o moralnim načelima i životnim vrijednostima (briga za starije i nemoćne ljude, roditelje)*

- psihičkofunkcionalne zadaće: *razviti sposobnost zapažanja i imenovanja osobitosti filmskoga djela, razviti uočavanje detalja, izgraditi sposobnost osobne prosudbe, razviti logičko zaključivanje*

Osim opisanoga tradicionalnoga modela, također se može govoriti o ishodima nastave filma u trima područjima prema Bloomovoj taksonomiji odgojno-obrazovnih postignuća. „B.S. Bloom (1956., 1964.) sa suradnicima J. T. Hastings i G. F. Madaus (1971.) razrađuje taksonomiju (grč. *taxis* – red, raspored + *nomos* – zakon) učenja. Njihov zajednički rad je kategorizacija obrazovanja prema osnovnim područjima razvoja osobe, koju bismo mogli pratiti i mjeriti u ostvarivanju. Kognitivno područje razvoja obuhvaća: znanje, shvaćanje, primjenu, analizu, sintezu, vrjednovanje. Afektivno područje razvoja uključuje: primanje, reagiranje, zauzimanje stava, sistematizaciju, karakterizaciju. Psihomotorično područje razvoja obuhvaća: imitaciju, manipulaciju, precizaciju, analizu i sintezu, naturalizaciju. (...) Taksonomija je postavljena hijerarhijski, što znači da svaka sljedeća kategorija pretpostavlja ostvarivost prethodne.” (Peko, Pintarić, 1999.:24., 36.)

Matijević i Radovanović (2011.) smatraju kako Bloomova taksonomija može nastavnicima pomoći pri konkretizaciji i operacionalizaciji ciljeva za konkretan nastavni sat, u ovome slučaju filmskoga sata, ili čitav nastavni predmet, u ovome slučaju medijske kulture. Također, ističu kako navedene razine u kognitivnom, afektivnom i psihomotoričnom području mogu biti od pomoći nastavnicima kod procjene individualnog napredovanja svakog učenika i pri donošenju ocjene.

6. NAČELA NASTAVE FILMA

Nastava filma ima svoja načela koja su osobita upravo zbog osobitosti filmskoga medija. U daljnjemu tekstu slijedi prikaz tih načela prema podjeli Stjepka Težaka (2002.)

Uspješna nastava filma ostvariva je samo uz projekciju filmova i to čini osnovu *didaktičkog načela*. Samo teorijsko, apstraktno poznavanje filmskoga jezika, terminologije, tehnike i povijesti ne može biti solidan temelj za opću filmsku naobrazbu. Čak i samo gledanje filmskih ostvarenja, bez interpretacije i komentara, korisnije je od diktiranja i zapamćivanja definicija, pojmova i drugih podataka o filmu.

Primjena *metodičkog načela* odnosi se na tumačenje filma kao cjeline jer je cjelovito djelo, ali naglašava i promatranje njegovih pojedinih sastavnica, kako bi se struktura djela što bolje upoznala u svojoj složenosti. „Stoga je nužna analiza u kojoj se svaki strukturni element otkriva u svom funkcioniranju, u svom suodnosu s ostalim pojedinostima i cjelinom. To načelo sugerira ovaj put u proučavanju djela: cjelina – dijelovi – cjelina. Polazi se od filma kao cjeline, od globalnih dojmova i općih sudova da bi se preko zapažanja i prosuđivanja pojedinosti došlo do sintetičkih zaključaka i globalne ocjene.” (Težak, 2002.:58.)

Psihološko načelo primjenjuje se ako su filmovi koji se prikazuju učenicima za razvoj i podizanje filmske kulture primjereni stupnju njihovog intelektualnog i emocionalnog razvoja. Nastavnikova

tumačenja, metode i naponi u objašnjavanju neće imati smisla ako učenik ne razumije jezik filma, ne može povezivati dijelove u cjelinu ili obrnuto, i ne može proniknuti u misaonu, estetsku ili emotivnu sferu filma. Učenik se preko jednostavnijih, i njemu bližih, filmskih ostvarenja sustavno uvodi u svijet filmske umjetnosti i do najsloženijih umjetničkih tvorevina.

Estetičko načelo često se sukobljava s psihološkim načelom. Vrijedni umjetnički filmovi nerijetko nadilaze horizont dječjeg očekivanja i njihovo prikazivanje može izazvati više štete nego koristi. Film je složeno slojevito djelo, vrijedno po svim sastavnicama, stoga se nastava filma ne bi trebala svesti samo na puki esteticizam. Ovo načelo ideal je kojemu treba težiti, ali poželjno je da na njegovo ostvarivanje utječu filmovi dostupni školi i primjereni recepcijskim mogućnostima učenika.

Težak (2002.) smatra da bi se *etičko* i *društveno-političko načelo* moglo razmotriti zasebno, ali društveno-politički odgoj ne odvajava se od etičkih temelja, stoga je neophodno i njihovo povezivanje u nastavi filma. Snažan film prenosi snažne životne poruke, odgaja sam sobom i nije mu potrebna nastavnikova pomoć. „Ako etičnost i humanost prožima duh filma, proizlazeći iz postupaka likova i autorova viđenja tih postupaka, gledatelji će se i sami opredjeljivati za to etično i humano.” (Težak, 2002.:60.) Biraju se, prvenstveno, filmovi po estetskim kriterijima, ne zanemarujući filmskonaobrazbene funkcije, nastojeći pritom iskoristiti i njihove etičke ili društveno-političke dimenzije.

Film kao audiovizualno priopćajno sredstvo označava temelj *komunikacijskog načela*. Filmsko djelo specifična je pojava sadašnjosti i dogledne budućnosti pa mu u odgojno-obrazovnom sustavu valja dati za takav položaj odgovarajuće mjesto. „Budući da s televizijom obavlja različite društvene funkcije, te kao zabava, umjetnost, propaganda, informacija u najširem smislu te riječi ima i najširu publiku, film zahtijeva određenu naobrazbu svih slojeva stanovništva.” (Težak, 2002.:57.)

Primjena *gnoseološkog načela* u nastavi filma znači bogaćenje spoznajnog svijeta učenika jednako na području filma i audiovizualne komunikacije, ali i ostalim područjima znanosti i djelatnosti. Stoga, u tumačenju filma treba obuhvatiti i one sastavnice koje zasijecaju u psihologiju, filozofiju, sociologiju, geografiju, druge umjetnosti i medije. „U izboru filmova valja davati prednost djelima koja bude radoznalost i želju za upoznavanjem prirode i društva, koji šire obzor mladih gledatelja i obogaćuju njihovo znanje. Pritom se, dakako, ne smiju zanemariti ili u drugi plan gurnuti osnovni, filmsko-obrazovni i filmskokomunikacijski zadaci.” (Težak, 2002.:60.)

Ako nastavnik u prvom planu nastavu filma provodi kao odgoj za ekran, ali i odgoj ekranom tada primjenjuje *pedagoško načelo*. Takav odgoj neophodno je provoditi na svim razinama općeg odgoja i obrazovanja, ali bez prelaženja granica opće obrazovanosti, što znači da nastavu filma ne

treba usmjeriti i izvoditi prema zahtjevima profesionalne usmjerenosti filmskih glumaca, kritičara, režisera, publicista ili nastavnika filmske umjetnosti.

7. METODIČKI SUSTAVI I METODIČKA POLAZIŠTA U NASTAVI FILMA

U ovome će se poglavlju objasniti metodički sustavi i metodička polazišta prema Težakovo (2002.) podjeli. U prvome se potpoglavlju opisuju ideološki, kulturološki i pedagoški metodički sustavi i njihovi podsustavi. U drugome se potpoglavlju opisuju metodička polazišta, odnosno filmološki, filmskopedagoški i poredbeni pristupi te podjele unutar tih pristupa.

7.1. *Metodički sustavi*

U nastavi filma metodički sustavi ovise o svrsi, ciljevima i zadaćama koje postavlja društvo u svojim odgojno-obrazovnim programima. „Ovisno o društvenoj situaciji, u temeljnim stajalištima mogu pretegnuti neki stavovi: ideološki, kulturološki, pedagoški ili drugi pa se cijela nastava filma postavlja na takve temelje.” (Težak, 2002.:61.) U okviru tih sustava Težak (2002.) razlikuje i podsustave, čiji prikaz slijedi u daljnjemu tekstu.

Ideološki metodički sustavi počivaju na različitim svjetonazorima. Političke svjetonazore koji nastavom filma odgajaju za totalitarno ili kvazidemokratsko društvo, ovisno o vladajućem poretku, predstavlja *ideološkopragmatički sustav*. S druge strane, *ideološkokritički sustav* zastupa kritičke svjetonazore koji teže pronicanju u uzroke društvene nejednakosti. Ovaj sustav potiskuje estetski odgoj na račun društveno-političkoga.

Kulturološki metodički sustavi stavljaju naglasak na film kao element kulture, pri čemu se on promatra, također, s različitih strana. *Kulturološkokritički sustav* naglašava estetsku i psihološku ulogu filma u razvoju kulture, *filmološkokritički sustav* pretpostavlja školu gledanja u kojoj učenici filmskojezičnim oruđem otkrivaju bit i način djelovanja filma te *filmskoproizvodni sustav* koji

zagovara proizvodne, stvaralačke procese učenika kako bi što bolje shvatili medij filma i pritom zanemaruje teoretsku stranu poučavanja.

Sustavi koji u prvi plan stavljaju učenika te mogu izmjenjivati obrazovni i odgojni smjer nastave, ali mogu i poprimiti neka obilježja prethodno spomenutih sustava su *pedagoški metodički sustavi*. Unutar pedagoških, Težak (2002.) razlikuje *pedagoškopragmatički, problemsko-stvaralački i korelacijsko-integracijski sustav*.

„*Pedagoškopragmatički sustav* stavlja u središte filmske nastave odgojno-obrazovne potrebe učenika. Film valja iskoristiti za razvoj spoznajnih moći i bogaćenje sveukupnog učenikova znanja. Nastavom filma treba spriječiti negativne utjecaje ekrana i iskoristiti sve ono pozitivno što ekran može pružiti općem odgoju i obrazovanju. U tom sustavu olako se prelazi preko estetske strane filma, zanemaruje se film kao umjetnost.” (Težak, 2002.:62.)

Težak (2002.) naglašava kako je *problemsko-stvaralački sustav*, osim što je usmjeren prema učeniku, jače usredotočen na osposobljavanje razvoja kritičkog odnosa prema filmu i prosuđivanju funkcije i vrijednosti filmskoga djela.

„Stvaranjem problemskih situacija, otkrivanjem i rješavanjem problema učenik se priprema za samostalan pristup filmu, za argumentirano vrednovanje filmova, za pouzdanu i objektivniju selekciju ponuđenih filmova i emisija, a u idealnim situacijama i za vlastito filmsko stvaralaštvo.” (Težak, 2002.:62.)

U takvu sustavu, Kajić (1979.) predlaže ovakav ustroj: stvaranje problemske situacije – zapažanje problema – vrednovanje i izbor relevantnih problema – analitičko istraživanje izabranoga problema (ili izabranih problema) – razmatranje mogućih rješenja – sinteza (prihvatanje i odbijanje rješenja, zaključak).

Rosandić (2005.) pak u strukturi nastavnog sata koji se temelji na načelima problemsko-stvaralačkog sustava predlaže ove etape: stvaranje problemske situacije - definiranje problema i metode – samostalan rad učenika – analiza i korekcija rezultata – zadavanje novih zadataka.

Može se zaključiti kako je osnova problemsko-stvaralačkog sustava učenikovo samostalno istraživanje i rješavanje problema koje zahtijeva njegovu stvaralačku aktivnost.

„*Korelacijsko-integracijski metodički sustav* uspostavlja pojam korelata/ekvivalenta koji omogućuju uspostavljanje veza i odnosa između različitih umjetnosti, tj. umjetničkih djela iz različitih područja.” (Rosandić, 2005.:206.) „Veze koje se uspostavljaju između pojedinih umjetničkih područja temelje se na metodičkom principu, ali to nipošto ne znači unificiranje doživljaja umjetničkog djela niti zanemarivanje autonomnosti svakoga umjetničkoga djela.” (Kermek-Sredanović, 1991.:11.)

Rosandić (2005.) filmsku umjetnost kao nastavno područje postavlja u korelacijski položaj prema drugim nastavnim područjima (nastavi književnosti, nastavi jezika, nastavi izražavanja i stvaranja). Korelacija se može ostvariti i u okviru odgojno-obrazovnog područja, što znači povezivanje nastave filma s likovnom kulturom, glazbenom kulturom ili nastavom stranih jezika. Ovaj sustav može se detaljnije pojasniti na primjeru srodnosti filma i književnosti, koja je ujedno i uzrok njihove čvrste i česte veze u školi. „Ta se veza ostvaruje na razini koordinacije ili usklađivanja programskih sadržaja na istom obrazovnom stupnju (fabula, tema, lik - u nastavi filmske, scenske i književne umjetnosti u pojedinim razredima osnovne škole), na razini korelacije ili povezivanja filmskih i književnih sadržaja u jednom nastavnom procesu (film kao motivacija za interpretaciju književnog djela, pisanje scenarija prema odlomku iz književnog djela) i na razini integracije ili sjedinjavanja filmskih i književnih sadržaja u jedinstvenom, nerazdvojivom procesu (otkrivanje funkcije literarnih elemenata u filmu, komparativna analiza istoimenoga književnog i filmskog djela).” (Težak, 2002.:296.)

Iako navedeni sustavi naglašavaju samo jedan nastavni čimbenik, ideološki - društvo, kulturološki - film, a pedagoški - učenika, Težak (2002.) ističe da se kao okosnica cijeloga odgojno-obrazovnoga procesa može prihvatiti problemsko-stvaralački i integracijsko-korelacijski sustav jer im je u središtu subjekt (učenik) usredotočen na objekt (film) spoznavanja. Ujedno film je zbog svoje strukture prikladan nastavni sadržaj za ostvarivanje načela jedinstva i povezivanja nastavnih sadržaja te prikladan za uključivanje u sustav problemske nastave.

7.2. Metodička polazišta

Metodičko polazište označava polaznu točku odnosno mjesto s kojega se polazi, a u nastavi filma to može biti, na primjer, razgovor o filmu uopće ili gledanje filmskog ulomka. Pojam metodičkoga polazišta može se zamijeniti pojmom metodički pristup, u smislu puta kojim se stiže do pojedinačnih filmskih spoznaja. Točnije, „riječ je o izboru gledišta s kojega se prilazi promatranju filma, otkrivanju filmskog izraza i stjecanju određenih filmoloških spoznaja u pojedinačnom nastavnom procesu.” (Težak, 2002.:66.)

Težak (2002.) ističe tri skupine metodičkih polazišta (u daljnjemu tekstu pristupa), čiji se temelji nalaze u filmološkim i pedagoškim disciplinama.

Prvu skupinu čini *filmološki pristup*, u okviru kojega se može govoriti o *filmskodidaktičkom pristupu*, inače često primjenjivanome u nastavi filma. Ovaj pristup, *filmskodidaktički*, uključuje didaktičko motrište prema filmskim sadržajima, što znači naglasak na filmskome znanju u filmskoj umjetnosti. „Spoznavanjem filma stječe se filmska kultura kojom se učenik osposobljava za

repciju estetskih vrijednih filmova i za kritički odnos prema porukama ekrana.” (Težak, 2002.:67) U ovoj skupini nalaze se još *filmskopovijesni* i *filmskoproizvodni* pristup.

Drugu skupinu zastupaju *filmskopedagoški pristupi* koji se dijele na *filmskoodgojni* i *filmskoobrazovni* pristup. Prvi pristup ističe odgojne zadaće poput razvijanja etičke svijesti učenika, a drugi posebnu pozornost posvećuje naobrazbenim zadaćama drugih nastavnih područja i predmeta (književnost, glazbena, likovna umjetnost i dr.).

„Budući da je slika i riječ zajedničko izražajno sredstvo filma i drugih medija, a medijska je kultura uvrštena u nastavu hrvatskoga jezika, gdje je nezaobilazno načelo povezivanja i sjedinjavanja srodnih područja, nameće se i potreba *poredbenih pristupa*.” (Težak, 2002.:68.)

Proučavanje filmske i književne umjetnosti, osnova je *filmsko-književnog poredbenog pristupa*, a tom proučavanju pridonose prikladne filmske prilagodbe književnih djela. Brojne sadržajne, strukturne i izražajne sastavnice ne mogu se obuhvatiti u samo jednom nastavnom procesu, stoga se interpretacija usmjerava na bitne i najkarakterističnije elemente filma, na primjer, na fabulu, likove ili dijalog. Poredba se ne mora zasnivati samo na adaptaciji književnih djela, moguća je usporedba filma i književnosti različitog postanka na vrstovnoj (drama, komedija, bajka...), tematskoj (ljubav, rat, pustolovina...) ili kojoj drugoj razini. (Joe Wright, *Anna Karenina*.)

Filmsko-likovni pristup i usporedba likovnih i filmskih obilježja moguća je ako se interpretiraju filmovi nastali pod utjecajem slikarstva, filmovi koji govore o slikarstvu ili filmovi koji imaju istaknuta likovna rješenja. (Dušan Vukotić, *Surogat*.)

Za filmsko-glazbeni pristup najprikladniji su filmovi o glazbenicima ili filmovi u kojima je glazba važna sastavnica filmskih elemenata. (Krešimir Golik, *Tko pjeva, zlo ne misli*.)

Filmsko-lingvistički pristup proučava u filmu, najčešće, govorne karakterizacije likova ili kraja. Ovaj pristup moguć je i u nijemim filmovima gdje se mogu proučavati, na primjer, naslov i tekstovi među kadrovima. (Charles Chaplin, *Modern Times*.)

Među poredbenim pristupima razlikujemo još i *filmsko-kazališni*, *filmsko-radijski*, *filmsko-televizijski* i *filmsko-stripovski* pristup.

Svaki nastavnik mora biti svjestan da univerzalni metodički pristup ne postoji jer analiza filma proširuje znanje, ne samo o filmu i filmskoj umjetnosti, nego i o društvenim pojavnostima.

8. SOCIOLOŠKI OBLICI RADA U NASTAVI FILMA

Općenito u odgojno-obrazovnom procesu pa tako i u nastavi filma, učenici međusobno, te nastavnici s učenicima, ostvaruju različite sociološke oblike rada. S obzirom na stupanj učenikove samostalnosti u stjecanju znanja, razlikujemo frontalni, individualni, tandemski (rad u paru) i grupni (skupinski) rad učenika. Odnos tih oblika rada u ukupnom vremenu svih školskih aktivnosti ovisit će o brojnim uvjetima koji determiniraju ukupnu organizaciju školskog rada, a opredjeljenje za neki od njih ovisi uglavnom o postavljenim ishodima učenja. Pluralizam socioloških oblika rada u nastavi filma nije neuobičajen jer vrlo često način filmske komunikacije upućuje na to.

Primjena *čelnoga oblika rada* u nastavi filma opravdana je, primjerice prilikom filmske projekcije. U pravilu, film se gleda u većem kolektivu, a ovaj oblik rada omogućuje svim učenicima istodobno motrenje i prenošenje poruka putem ekrana. Naravno, recepcija filma nije jednaka kod svakog učenika, ono što će nekome promaknuti, drugi će primijetiti pa će se u zajedničkoj raspravi nakon filma sve propušteno moći nadoknaditi i ponoviti. „Većinu nastavnih sadržaja nastavnik objašnjava, odnosno predaje, i to frontalno pred učenicima.” (Matijević, Radovanović, 2011.: 203.) Također, nastavnik, u ovom obliku rada, u izravnom je dodiru s učenicima i najbrže otkriva tijek razmišljanja njihove svijesti izazvan filmom i sigurnije ih vodi do novih spoznaja.

Radeći *individualno*, učenik djeluje samostalno pri čemu mogu doći do izražaja njegove stvaralačke sposobnosti. „Učenik je intelektualno sam pred filmskom slikom pa ga i u nastavi treba staviti u identičan položaj: da sam umuje, razmišlja, prosuđuje i iznosi svoje dojmove.” (Težak, 2002.:75.) Prema Težaku (2002.) primjenom individualnog rada u nastavi filma može se ostvariti čitanje filmskih tekstova kao priprema za raspravu, pisanje različitih tekstova o filmu (dojmovi, kritike, eseji, pojedinačni odgovori na zajedničko usmeno pitanje, pojedinačni odgovori na različita pismena pitanja prilagođena svakom pojedincu), crtanje (tumačenje vlastite recepcije filma), stvaralački rad na knjizi snimanja po vlastitoj ideji.

Tandemski oblik ili rad u paru „predstavlja socijalni oblik organiziranja učenika koji se često primjenjuje u svim školama.” (Matijević, Radovanović, 2011.: 205.) Ovaj oblik rada znači suradnju i sporazumijevanje dvaju učenika koji zajednički obrađuju neki sadržaj ili rješavaju zadatak, problem. „Na osnovi sadržaja proizlaze i upute za rad u paru. U radu u paru nije samo

važno što se uči nego i kako se uči te stjecanje samoga iskustva. Svrha rada u paru jest aktivnost svakog učenika.” (Peko, Pintarić, 1999.: 89., 90.)

Vrste radnih zadataka možemo raspodijeliti tako da svaki par radi isti zadatak (*Usporedite i pronađite sličnosti i razlike između filma i novele „Breza”*) ili svaki par radi poseban zadatak (*Odredite temu filma „Mirisi, zlato i tamjan”, mjesto radnje, vrijeme radnje, glavne likove, fabulu i slično.*)

„Uobičajena uputa za rad u paru glasi: *Razmijeni mišljenja sa svojim partnerom.* (..) Prije nego što svoj rezultat prezentiraju grupi ili cijelom razredu, partneri se moraju suglasiti.” (Brüning, Saum, 2008.:60, 61.) U interpretaciji filma *Billy Elliot*, Stephena Daldrya, parovima možemo zadati tvrdnju, *Boks je namijenjen samo dječacima, a balet samo djevojčicama*, s kojom se oni mogu složiti ili ne složiti i objasniti svoje odobravanje odnosno neodobravanje.

Grupni ili skupinski rad „predstavlja socijalni oblik okupljanja i rada učenika u nastavnome procesu. Učenici jednoga razrednoga odjela povremeno se podijele u manje skupine (grupe) učenika koje broje između tri i pet učenika, a koji će samostalno raditi na određenim zadacima. Zadaci se mogu učenicima priopćiti usmeno ili na nastavnim listićima.” (Matijević, Radovanović, 2011.:203.)

Učenici gledaju film skupno, mogu ga i interpretirati skupno. „Raspodjela zadataka ovisit će o mogućnostima i afinitetima grupe, naravno u skladu sa samim filmom i odgojno-obrazovnim zadacima. Kako je grupni rad najuspješniji u svladavanju kvantitete, a složenost filma povlači za sobom i povećanu kako sadržajnu tako i izražajnu kvantitetu, taj nastavni oblik valja iskoristiti kada treba zapaziti veći broj činjenica relevantnih za prosudbu filma ili za stjecanje nekih spoznaja o filmu.” (Težak, 2002.:74.)

Primjerice, filmski lik može se analizirati u različitim kontekstima (psihološki, socijalni, etički, filozofski, kulturološki kontekst), ali i sa stajališta filmskog uobličjenja. Zbog zapažanja znatnog broja pojedinosti, poželjno je učenike raščlaniti i rasporediti po skupinama. Na primjer, prva skupina određuje karakter filmskog lika Forresta Gumpa psihološkim odrednicama, druga skupina socijalnim odrednicama, treća skupina dijalogom, četvrta skupina kamerom (plan, rakurs).

Zadaci se skupinama mogu postavljati i u obliku pitanja. Ako za primjer uzmemo film Buza Luhrmana, *Romeo+Juliet*, pitanja mogu biti: *Poveži Shakespeareove tekstualne izraze s vizualnim sadržajem filma. Prouči vrstu i ulogu kadrova i planova u filmu. Utvrdi razlike među likovima između Shakespeareovog djela i filmskog djela. Na koji način su sporedni likovi utjecali na razvoj priče? Pristaje li klasičan shakespeareovski govor redateljvom suvremenom prikazu radnje? Što je postigao time?*

9. METODE U NASTAVI FILMA

Ostvarenju cilja nastave filma pridonose nastavne metode koje se, prema Težaku (2002.), zasnivaju na načinu spoznavanja sadržaja i materijalno-tehničkim postupcima.

Peko i Pintarić (1999.), prema dominantnom kanalu kojim se emitiraju i primaju nastavni sadržaji (poruke, informacije), nastavne metode razvrstavaju u *verbalne, zorne i djelatne metode*.

Radi lakšega razlikovanja osebnosti koje se javljaju unutar svake metode, Težak (2002.) u nastavi filma prikazuje razvijeniji sustav metoda s podjelom na vrste i podvrste, koji će biti objašnjen u daljnjemu tekstu.

Zorne metode obuhvaćaju metode pokazivanja (demonstracije) i metode crtanja. Metode pokazivanja (demonstracije) nezaobilazne su u filmskom odgoju, a obuhvaćaju: audiovizualna pokazivanja (projekcije zvučnih filmova i TV emisija), vizualna pokazivanja (projekcije nijemih filmova, dijafilmova, fotografija, plakata, slika, crteža, časopisa, predmeta (kamera, projektor, vrpca...) i ostalih stvari vezanih uz film) i auditivna pokazivanja (reprodukcija zvučnih snimaka (slušanje glazbe, šumova, zvučnih efekata iz filmskog materijala)). Za uspješnost ove metode nužna je odgovarajuća tehnička oprema škole i osposobljena osoba koja će rukovati tim sredstvima. „Uz nastavnika to mogu biti i posebno izobraženi učenici.” (Težak, 2002.:77.)

Metode crtanja primjenjuju se najčešće u osnovnim školama. „Mlađi učenici rado iznose svoje dojmove o filmu – crtajući pojedine prizore. To je i način produživanja doživljaja filma pa je takvo crtanje gdjekad prikladan prijelaz na otkrivanje različitih vrijednosti filmskog djela.” (Vrabec, 1977.: 170.)

Težak (2002.) savjetuje primjenu metode crtanja u etapi motivacije, na primjer, crtanje asocijacija pri prvom spomenu naslova filma, zamišljanje izgleda glavnog lika ili mjesta radnje. Primjerice: *Gledat ćemo film s naslovom „Ledeno doba”. Što mislite kako je to doba izgledalo i kakve su životinje tada postojale? Nacrtajte svoje asocijacije i vizije.* U srednjoj školi, ako učenici, na primjer, imaju zadatak stvaralačkog pisanja scenarija, mogu ga djelomično i nacrtati. Primjerice, ako su učenici trebali napisati vlastiti scenarij za ljubavnu dramu, prema uzoru na *Romea i Juliju*, Williama Shakespearea, mogu nacrtati scene, prizore koje smatraju najvažnijima ili najromantičnijima.

Verbalne metode naglašavaju govornu komponentu i dijele se na metode razgovora (dijaloške metode), metode čitanja, usmenog izlaganja, ali i pisanja. Najzastupljenija je u nastavi filma metoda razgovora jer je dijalog najprikladniji način prodiranja u srž i bit promatranog filmskog djela. Dijaloške metode obuhvaćaju više tipova razgovora, a nastavnik će izabrati onu vrstu koja najbolje odgovara spoznajno-razvojnem stupnju učenika.

Reproduktivni ili katehetički razgovor sastoji se od kraćih pitanja i određenih odgovora te se najčešće koristi prilikom reprodukcije teorijskoga znanja i provjeravanja činjenica. Kao na primjer: *Što je film? Koje filmske rodove razlikujemo? Kojem filmskom rodu pripada film „Zvezdani ratovi”? Tko je autor filma „Mala seoska priredba?”*

Heuristički ili sokratovski razgovor prevladava u osnovnoškolskoj nastavi, gdje nastavnik smišljenim, razvojnim pitanjima vodi razgovor tako da učenici postupno dolaze do zaključaka i novih spoznaja. To su pitanja poput: *Čime je uvjetovan tragičan kraj glavne filmske junakinje Ane Karenjine? Koje su razlike između filmskog i književnog djela „Ana Karenjina”? Koju ulogu ima društvena sredina u izgradnji Anina lika?*

Akademski ili goetheovski razgovor je onaj u kojem su svi sudionici ravnopravni, nastavnik zajedno s učenicima. Može se ostvariti u predmetnoj nastavi, ali najviše odgovara učenicima srednje škole koji su već stekli određenu filmsku naobrazbu. Učenici zajedno s nastavnikom, nakon projekcije, a moguće je i prije projekcije filma, određuju temeljne točke razgovora (probleme, pitanja, činjenice za proučavanje...). Uzmimo primjer Babajina filma *Breza: Na koga se odnosi i što predstavlja metafora „breza među bukvama³”? Obratite pozornost na seljačku brojalicu u filmu i razmislite što ona simbolizira?*

Raspravljački ili diskusijski dijalog najčešća je vrsta razgovora u školama. „U formi dijaloške rasprave postavlja se problem, ispituju se mogućnosti njegova rješenja i pronalazi se zajedničko, na analizi i argumentima zasnovano rješenje. Takav tip razgovora osnovom je problemsko-stvaralačke nastave.” (Težak, 2002.:78.)

Na primjer, ako se interpretira televizijski film *U registraturi*, Joakima Marušića, učenici mogu raspravljati o tvrdnjama: *Seljak koji se želi pretvoriti u građanina osuđen je na propast, Novac potiče zlo, Čovjek koji želi biti bogat riskira moralna načela⁴* ili odgovoriti na pitanje: *Što mislite je li čovjek uvjetovan društvenom i prirodnom sredinom u kojoj se nalazi?* Poželjno je da učenici tvrdnje i razmišljanja povežu s filmom i ako mogu s osobnim iskustvom.

Vrlo poticajan i uspješan način spoznavanja i upoznavanja filmske kulture i umjetnosti osigurava polemičan razgovor koji se može razviti iz raspravljačkog dijaloga ako se učenikova mišljenja razlikuju i sukobljavaju. „Više je mogućnosti za stvaranje polemične situacije: a) učenici spontano zameću polemiku, b) nastavnik izaziva polemiku: vlastitom izazovnom tvrdnjom, učenicima neprihvatljivom ocjenom filma iz novina, suprotnim kritičarskim mišljenjima o istom djelu, c)

³ Kolar, Slavko, 1995. *Pripovijetke (Breza)*, Školska knjiga, Zagreb

⁴ Cetinić, Gea, Pandžić, Vlado, 2004. *Hrvatska čitanka 3*, Profil, Zagreb

učenici se uključuju u polemiku koja se vodi u dnevnom tisku, na radiju ili televiziji o nekom filmu.” (Težak, 2002.:78.)

Metode čitanja u nastavi filma obuhvaćaju čitanje filmskih i televizijskih scenarija, književnih djela koja su predložak filmskim djelima (primjerice, književno djelo *Smogovci*, Hrvoja Hitreca i filmska adaptacija *Smogovci*, Milivoja Puhlovskoga), kritika, biografija, raznih članaka, teorija i povijesti filmske kulture. „Čitanje tih tekstova može se uključiti u različite etape nastavnoga procesa: kao priprava (kod kuće ili u školi) za gledanje filma (*Pročitajte što je o filmu napisao kritičar XY ili sam autor – redatelj.*), kao odskočište u raspravu, kao zaključak ili dopuna rasprave itd.” (Težak, 2002.:80.)

Metode usmenog izlaganja (monološke usmene metode) trebaju imati naglasak na učenikovom usmenom izlaganju. U nastavi filma mnoge su mogućnosti za to, na primjer, učenik može pripovijedati, prepričavati, izvještavati o fabuli, likovima, najdojmljivijim prizorima, analitički objašnjavati filmske prizore i pojedine strukturne filmske elemente. Prednost se daje kraćim usmenim izlaganjima koja su zapravo dio heurističkog razgovora. Vrabc (1977.) ističe kako nastavnik na temelju učenikovog prepričavanja može najsigurnije zaključiti u kojem pravcu usmjeriti razgovor i što naglasiti u interpretaciji filma.

Metode pisanja su brojne i raznolike. „U nastavi filma zapisuju se podaci o filmu i stvaraocima, prepisuju se „špice”, dijelovi titlova, pismeno se odgovara na pitanja, popunjavaju se anketni upitnici, pismeno se prepričava fabula (djelomice ili u cjelini), pišu se dojmovi, mišljenja, ocjene, kritički prikazi, analize, interpretacije, kompozicijske sheme, portreti filmskih junaka, opisuju se interijeri i eksterijeri, rješavaju se različiti zadaci, stvaraju se vlastiti scenariji.” (Težak, 2002.:80.) *Djelatne metode* označavaju proizvodno-stvaralački i praktičan rad učenika. Težak (2002.) ističe da one obuhvaćaju metode pisanja, čitanja i crtanja. Međutim, ovako imenovane predstavljaju sve one radove koji već nisu uključeni u neku od navedenih metoda. Na primjer, snimanje i projiciranje filmova uspješna je i praktična metoda u stjecanju filmske naobrazbe ako nastavnik raspolaže uvjetima optimalno je primijeniti u redovitoj nastavi. Primjerice, učenici mogu dobiti ovakve zadatke: *Snimi učenike kako izlaze iz škole nakon završenog školskog dana u srednjem planu i upotrijebi različite vrste rakursa. Odaberi jednu priču po izboru iz književnog djela Hrvoja Hitreca, Smogovci i uobličij je u filmsko djelo.*

Težak (2002.) tvrdi kako su djelatne metode zasad prepuštene izvannastavnim filmskim aktivnostima učenika.

„O primjeni nastavnih metoda nastavnik mora razmišljati kada se priprema za nastavni sat, kad razmatra nastavni program za određeni razred ispitujući mogućnosti njegova ostvarenja na temelju izabranoga filma.” (Rosandić, 2005.:257.)

10. NASTAVNI SAT FILMA

Nastavni sat filma temelji se na sadržajima filmske umjetnosti. Kvalitetnu organizaciju nastavnog procesa čiji su temelji na sadržajima filmske umjetnosti, Rosandić (2005.) uvjetuje prema: a) umjetničkim karakteristikama filma (vrsta/žanr, tematsko-idejne, strukturne i izražajne značajke), b) dužinom trajanja filma (kratkometražni; do 40 minuta, srednjemetražni; 40-60

minuta, dugometražni; do 90 minuta), c) recepcijskim mogućnostima učenika i d) tehničkim uvjetima.

Težak (2002.), pak smatra da će nastavni sat filma biti valjano organiziran ako učenik gledajući film uči promatrati cjelinu i zapažati pojedinosti, zapamćivati ih uspoređivanjem sa zapažajima iz prethodnog iskustva, povezivati ih pronicanjem u njihove logičke, uzročno-posljedične, psihološke, asocijativne i druge veze. Da bi se to postiglo, nastavne etape prije i poslije projekcije treba usmjeriti u tom pravcu.

10.1. Tipovi nastavnoga sata filma

Prema zadaćama koje se trebaju ostvariti u nastavnom procesu, Težak (2002.) klasificira nekoliko tipova nastavnog sata filma:

1. Sat obrade filma *radi potpunijega doživljavanja i razumijevanja sadržaja* odabranoga predloška. Ovakvi sati česti su u početnoj nastavi filma, kada se učenici osposobljavaju za povezivanje filmskih prizora i sekvenci, za shvaćanje složenije fabule, odnosa među likovima i njihovog utjecaja na razvoj radnje.
2. Sat obrade filma *radi spoznavanja novih filmskih pojmova, strukturnih filmskih elemenata, specifičnosti*. Ovakav tip nastavnog sata karakterističan je za predmetnu nastavu osnovne škole kada se učenici prvi puta susreću s pojmovima kao što su plan, kadar, rakurs, montaža, panorama itd.
3. Sat interpretacije filma *radi utvrđivanja filmskoga znanja*. Određivanjem i zapažanjem stilskih karakteristika filma, prosuđivanjem sadržajnih i izražajnih vrijednosti filma učenici utvrđuju stečeno znanje na prethodnim satima.
4. Sat interpretacije filma *radi provjeravanja znanja*. Od prethodnog tipa sata razlikuje se po tome što zahtijeva od učenika više individualnog rada, pismene odgovore na postavljena pitanja, filmsku analizu, osvrt, kritiku, ispunjavanje anketnih listića, rješavanje zadataka objektivnog tipa.
5. Sat interpretacije filma *radi otkrivanja njegovih osnovnih vrijednosti*. Cilj je sata učenikova prosudba filmskog djela, a ne stjecanje novih filmskih spoznaja, stoga se ovaj tip sata češće primjenjuje kad učenici već steknu osnovno filmsko znanje.
6. Sat interpretacije filma *radi određivanja njegova mjesta u povijesti kinematografije*. Obrađuju se filmovi koji su imali znatan utjecaj na razvoj svjetske ili domaće kinematografije.
7. Sat *povezivanja filma s drugim nastavnim područjima*: sat filma i književnosti, sat filma i jezika, sat filma i scenske umjetnosti, sat filma i jezičnog izražavanja i stvaranja. Moguće su različite kombinacije jer su odnosi između dvaju ili više područja različiti. Tip sata može biti filmocentričan (film u središtu nastavnoga procesa), a drugo nastavno područje na njegovom rubu, ali i

književnocentričan, lingvocentričan itd., kada je film na rubu nastavnoga procesa. Nastavna područja mogu biti i u ravnopravnom odnosu.

Ako uobzirimo sve navedeno, mogu se ponuditi samo prilično široki, okvirni modeli ustroja nastavnog sata filma, koji dopuštaju različite stvaralačke pristupe i modifikacije.

10.2. Ustroj nastavnoga sata filma

Rosandić (2005.) predlaže ovakav ustroj nastavnoga sata filma: 1. pripremanje, 2. prikazivanje i gledanje filma, 3. interpretacija filma, 4. uopćavanje.

Težak (2002.), daje sličan, ali malo proširen koncept sata: 1. uvod, 2. prikazivanje djela, 3. iznošenje doživljaja, 4. istraživanje, 5. sažimanje i uopćavanje, 6. dopunski rad. U daljnjemu tekstu razradit će se Težakov (2002.) ustroj nastavnog sata filma.

10.2.1. Uvod

Uvodni dio sata može obuhvatiti različite etape i to: motivaciju, najavu filma, upute za gledanje i pripremne radove.

Mikić (2001.) ističe kako je zadatak motivacije učenike emocionalno i racionalno pripremiti na primanje novih sadržaja. „U emocionalnom pogledu to znači da raspoloženje učenika valja dovesti na razinu s koje će se najlakše suživjeti s atmosferom filma, a, naravno, treba pobuditi njihovu radoznalost i interese. Kao racionalna priprema bit će katkad potrebno objašnjavanje društvene, povijesne ili prirodne pojave, neke ličnosti, nekih pojmova, riječi, izreka i sl.” (Vrabec, 1977.: 175.)

Težak (2002.) tvrdi kako već sama najava gledanja filma budi radosne, ugodne osjećaje kod učenika, a posebice ako im naslov ili vrsta filma obećava ugodan susret. Primjerice: „*Pridružite se Ch. Chaplinu dok traga za zlatom na Divljem zapadu u svojoj „Potjeri za zlatom”. Sanjarite li o avanturama u nekom budućem stoljeću? Pratite junaka filma „Povratak u budućnost”.*” (Težak, 2002.:115.)

Najava filma, osim najave naslova, sadrži i najavu autora (režisera, glavnih glumaca, scenarista) i proizvodnje (godina i nacionalna pripadnost). Korisno je dati podatke o nagradama i priznanjima ili pobuditi učeničku radoznalost zanimljivim podacima ili smiješnim anegdotama o snimanju filma, autorima, glumcima itd.

Najava Golikova filma *Tko pjeva, zlo ne misli*, može izgledati ovako: *Danas ćemo pogledati najgledaniji hrvatski film kojeg u posljednjih petnaestak godina u svim kritičarskim anketama redovito biraju i za najbolji hrvatski film svih vremena. Scenarij prema noveli Dnevnik malog Perice, Vjekoslava Majera, napisao je Krešo Golik koji je ujedno i autor filma. Godina*

produkcije je 1970. Zbog skromnih financija, bilo je isplanirano da snimanje filma traje samo 21 dan, što je i ostvareno, ali bilo je dana kada je snimanje trajalo puna 24 sata.

Najave dinamičnih i pustolovnih doživljaja: mačevanje, dvoboj, bitka, svemirski rat, potjera za razbojnicima itd., vrlo su poticajne za dječake do dvanaeste-trinaeste godine. Primjerice: *U jednoj dalekoj galaksiji dogodile su se uzbuđljive svemirske avanture koje su u konačnici vodile svemirskoj epskoj bitci. Ako želite otkriti kakve avanture, pažljivo pratite film koji ćemo danas pogledati, a to je prvi dio popularnog serijala Zvezdani ratovi: Fantomska prijetnja.*

Djevojkama te dobi bit će privlačnija i poticajnija obavijest o osjećajnim i emotivnim elementima priče: sretna ili nesretna ljubav, poetični prizori, plemeniti pothvati junaka i junakinje, spas iz pogibelji, igre, plesovi, divni krajolici itd.

Primjerice: *Danas ćemo pogledati film Forrest Gump koji nam prikazuje na kakve sve neobične pothvate ljubav može motivirati zaljubljenog čovjeka.*

„Polarizacija nije uvijek stopostotna: bit će dječaka kojima se sviđa ovo drugo i djevojčica koje vole ono prvo, kao i onih koje privlači jedno i drugo. Zato će nastavnik spretnim razgovorom i obaviješću upozoriti na oboje, potaknuti cijeli razred da pažljivo gleda film i zainteresirano uđe u raspravu, rješavanje zadataka, otkrivanje novih činjenica, stjecanje novih spoznaja o filmu. U starijim godištim bit će još manje polarizacije jer će problemi odnosa prema sebi i svijetu biti podjednako važni za mladiće i djevojke – pa je – recimo - sukob generacija jednako interesantan za oba spola i najava filma koji o tom govori jednako poticajna za učenike i učenice.” (Težak, 2002.: 113.)

Primjerice: *Ponekad ako želimo nekoga ili nešto uistinu razumjeti i shvatiti moramo biti u njegovoj koži. Doslovno. Upravo to se dogodilo junakinjama filma „Ludi petak”, u kojem su majka i kći, nesretnim ili možda ipak na kraju sretnim slučajem, zamijenile uloge u životu i bile primorane nositi se sa svakodnevnim problemima za koje prije međusobno nisu imale razumijevanja.*

Upute za gledanje i rad vrlo su važne i korisne pogotovo u radu s učenicima predmetne nastave osnovne škole. U ovoj etapi nastavnik svojim uputama osigurava usmjereno gledanje filma, odnosno usmjeruje učenikovu pozornost prema sadržajima na kojima će biti naglasak u interpretaciji i analizi filma. To mogu biti upute koje naglašavaju što točno treba zapaziti (funkciju rasvjete, plan i rakurs, rješavanje određene situacije u filmu itd.).

Na primjer: *Promotrite kako boje utječu na ugođaj scene bdijenja u filmu „Breza”, „Obratite pažnju na prvi i posljednji kadar da bismo mogli otkriti eventualnu vezu među njima u odnosu na kretanje kamere. (film „Slamarke divojke”)” (Težak, 2002.: 118.)*

Pripremni radovi odvijaju se prije gledanja filma, i ako su korisni za ostvarivanje ishoda učenja, učenici mogu: pisati što očekuju od filma (primjerice: *Što očekujete od filma s naslovom*

„*Ljubavna pisma s predumišljajem?*“), objasniti slažu li se s pročitanim kritikama o filmskom autoru ili glumcima, crtati (crtež nadahnut naslovom filma koji će gledati, kako zamišljaju glavnog junaka, primjerice „*Nacrtajte što zamišljate kada čujete naslov filma „Život je lijep*““), i scenski izvoditi, ako u čitankama postoji scenski tekst koji se tiče najavljenog filma.

10.2.2. Prikazivanje djela

Tehnički besprijekorna projekcija iznimno je važna za uspješnost nastave filma. Puna pažnja i zapažanje detalja može se očekivati od učenika ako su slika i zvuk tehnički kvalitetni. Film se prikazuje u cjelini jer samo tako pruža potpun doživljaj. U raspravi nakon projekcije filma pojedini ulomci mogu se ponavljati. Za vrijeme prikazivanja filma, nastavnik ne prekida učenikovo gledanje filma uputama niti komentira film.

10.2.3. Iznošenje doživljaja

Film uglavnom izaziva snažne doživljaje, stoga je važno učenicima omogućiti njihovo iznošenje. Cilj je ove etape nastave filma postizanje objektivne analize filmske tvorevine nakon što učenikov emocionalni doživljaj filma postupno popusti. Nastavnik, kao dobar poznavatelj svoga razreda, lako će zaključiti koji je način najprikladniji za tu svrhu – kratko proživljavanje viđenoga u tišini, iznošenje i razgovor o dojmovima, prepričavanje prizora (najupečatljivijih, najsmješnijih, najpotresnijih, najtužnijih itd.), sažeto prepričavanje cijele fabule, kratka polemika o simpatičnim i antipatičnim junacima filma. Trajanje ove nastavne etape filma ovisit će o samom odgledanom filmu i njegovome emocionalnome naboju.

10.2.4. Istraživanje

S obrazovnoga motrišta, istraživanje je najzahtjevnija etapa filma, ujedno i okosnica nastavnoga sata. Ako nastavnik izabere problemsku nastavu, može se držati ove sheme: a) utvrđivanje problema, b) traženje rješenja problema, c) pronalaženje rješenja problema. „Budući da se u jednom nastavnom procesu može naći i riješiti više problema, istraživanje će se sastojati od onoliko takvih trijada koliko je problema obuhvaćeno. Rješenja niza jednostavnih problema mogu biti uvjet za rješenje jednoga složenoga – pa se u tom smislu komplicira i tijekom ove nastavne etape. Slične trijade mogu se ostvarivati i u istraživanju zasnovanom na polemici: teza – antiteza – sinteza.” (Težak, 2002.:120.)

Za primjer takve problemske nastave možemo uzeti film Antuna Vrdoljaka, *Gospoda Glembajevi*, gdje nastavnik tezom *U sukobu pojedinca i društva, pojedinac uvijek gubi, a društvo pobjeđuje*, može navesti učenike na raspravljački dijalog kojim će potkrijepiti istinitost ili neistinitost te

tvrdnje i istražiti moguća rješenja takvog sukoba, a ujedno i povezati i usporediti prikazane socijalno-društvene prilike u filmu sa sadašnjima.

Ako je cilj nastavnoga sata zapažanje, prosudba i analiza svih važnijih filmskih sastavnica, istraživanje se može ostvariti ovim tijekom: a) određivanje filmske vrste, teme, mjesta i vremena, b) struktura i sadržaj fabule, c) analiziranje likova (etičko, socijalno, psihološko, govorna karakterizacija), d) određivanje ideje filma, e) filmski izraz (obilježja žanra, funkcija kamere, rasvjeta i boja, glazba, zvukovi, šumovi, montaža itd.). Taj je redosljed samo okvir za interpretaciju i analizu filma, a ovisi o nastavnim zadaćama, nastavnikovoj intuiciji i učeničkoj percepciji te je prikladan za skupinski oblik rada i iskoristiv za interpretaciju većine filmova.

Uzet ćemo film *Billy Elliot*, Stephena Daldrya, za primjer. Nastavnik, ovisno o broju učenika, dijeli ih u nekoliko skupina, u ovome slučaju pet. Istraživački zadaci mogu izgledati ovako: prva skupina određuje i definira vrstu filmskog roda (igrani film) i koje ga značajke čine tim rodom, mjesto i vrijeme radnje, druga skupina analizira tadašnje društvene svjetonazore i međusobne odnose glavnih likova (Billy, trenerica Wilkinson, otac, brat Tony, baka), treća skupina utvrđuje strukturu i sadržaj fabule, četvrta skupina analizira funkciju glazbe u filmu i određuje njezino podudaranje s radnjom, peta skupina određuje i objašnjava poruku, ideju filma, na primjer, *Naporan rad i upornost se isplate, bez obzira ako nas drugi sputavaju u ostvarenju svojih želja i ciljeva*. Nakon skupinskog rada može uslijediti zajednički raspravljajući dijalog o ideji filma u usporedbi s današnjim vremenom.

Osim analize filmskih sastavnica, nastavni sat može biti usmjeren samo na pojedina obilježja djela. Na primjer, ako se u prethodnoj, doživljajnoj etapi ustanovilo kako je dominantan dojam komičnosti, kao na primjer u filmu *Forrest Gump*, Roberta Zemeckisa, u etapi istraživanja mogu se analizirati komične sastavnice filma, primjerice, komičnost izazvana situacijama, dijalogom, glazbom, grimasama.

10.2.5. Sažimanje i uopćavanje

Nakon analitičkog prosuđivanja strukturnih elemenata, proučavanja pojedinosti i izdvajanja primarnih karakteristika, u etapi sažimanja i uopćavanja vraća se cjelini filma. Ukratko treba sintetizirati najvažnije filmske spoznaje i ocijeniti filmsko djelo. Korisno je da učenici uz filmske podatke koje su zabilježili u uvodnoj etapi zabilježe i sažetak.

Sažimanje se može ostvariti primjenom različitih metodičkih postupaka: filmskom križaljkom, Vennovim dijagramom, autorovim životopisom, T- tablicom. Klippert (2001.) predlaže izradu reklamnog filmskog plakata, što je ujedno kreativan način sažimanja filma i pogodan skupinski oblik rada.

Miliša (2002.) predlaže, kao jedan od primjera sažimanja i uopćavanja filma, metodički postupak brainstorming. Ovim postupkom učenici mogu sažeti, ovisno o filmu, najbitnije odrednice poput teme, glavnih likova, scena, osjećaja, filmskoga roda itd. Metodički postupak prikazan je u prilogu 2 – *Metodički postupak brainstorming*.

10.2.6. Dopunski rad

Dijelom nastavnoga sata filma jest i etapa dopunski rad. Težak (2002.) ističe kako to mogu biti različiti dodatni načini rada kao što su: prikazivanje dokumentacije o nastajanju interpretiranoga filma (scenarij, knjiga snimanja, radne fotografije, eventualni film o filmu i dr.), detaljnije obavijesti o autorima, govorna vježba (ponavljanje monologa, stvaralačko prepričavanje, scensko izvođenje), pismena vježba (kritički osvrt na film, mijenjanje filmske fabule, pisanje scenarija), slušanje filmske glazbe.

11. FILM U SUODNOSU S DRUGIM UMJETNOSTIMA I MEDIJIMA

Iako je prvenstveno izvor filmoloških spoznaja, u odgojno-obrazovnom procesu filmsko djelo može se iskoristiti na različite načine, ponajprije zbog svojih kulturnih i umjetničkih dosega. Film je dijelom nastavnoga područja medijske kulture, ali zbog mogućnosti ostvarivanja suodnosa s drugim umjetnostima i medijima, prelazi okvire ovoga područja. To znači da postoje poveznice između filma i književnosti, zatim filma i kazališta, filma i stripa, filma i radija, filma i televizije, što će biti prikazano u sljedećim potpoglavljima.

Treba naglasiti, ako se već dvije ili više umjetnosti uspoređuju, od nastavnika se očekuje poznavanje osobitosti svake umjetnosti radi pronalaženja povezujućih sastavnica, ali i različitosti.

11.1. Film i književnost

Mnoga djela književne umjetnosti danas su preoblikovana u filmska djela, stoga ne čudi njihovo često povezivanje u nastavi filma. Suodnos i načini povezivanja filmske i književne umjetnosti već su ranije spominjani u radu u sklopu korelacijsko-integracijskog sustava i filmsko-književnog poredbenog pristupa, gdje su naglašene srodne razine tih dviju umjetnosti koje se mogu

usporediti. Međutim, osim njihove srodnosti, Težak (2002.) ističe kako učenik s vremenom, uspoređujući filmsku i književnu umjetnost, mora samostalno spoznati različitost književnih i filmskih likova, zatim da filmska fabula ne podliježe istim zakonitostima koje vrijede za književno djelo, a riječ u filmu ne funkcionira na isti način kao u književnom tekstu.

„Kao nastavni izvori u nastavi književnosti mogu poslužiti i nenastavni filmovi, igrani i drugi, najčešće u motivacijske svrhe u pripremnoj fazi interpretacije književnog teksta, ali i u toku interpretacije za ilustraciju koje riječi, izričaja, stiha, motiva ili problema te u dopunskom radu kao poticaj za komparativno, kontrastivno promišljanje pitanja zajedničkoga književnom i filmskom djelu.” (Rosandić, 2005.:410.)

11.2. Film i kazalište

Film i kazalište Težak (2002.) navodi kao predstavljачke umjetnosti koje su srodne po: literarnom predlošku (scenarij, drama), izvođačima (glumci, pjevači, plesači, svirači), tehničkom osoblju, scenografiji, rasvjeti, gledalištu. Također, filmsku i kazališnu predstavu potpisuje redatelj ili skupina redatelja.

Srodnost filma i kazališta očituje se i u dijalogu, s razlikom u tome, da je dijalog u drami najvažniji izražajni element, a u filmu nije. Također, jedna od važnijih razlika tih dviju umjetnosti proizlazi iz činjenice da kazališni glumac glumi kontinuirano, ostvaruje ulogu u cjelini, a filmski glumac glumi isprekidano po kadrovima.

Usporedba film-kazalište učenika treba osposobiti za sintezu spoznaja o srodnostima i razlikama ovih dviju umjetnosti. To se najuspješnije može ostvariti usporedbom kazališne predstave i filmskoga djela zasnovanih na zajedničkom predlošku, najčešće književnom djelu.

Uzmimo za usporedbu film Fedora Hanžekovića, *Svoga tela gospodar*, prema djelu Slavka Kolara, koji je inspirirao mnoge redatelje da ga uobliče u kazališnu predstavu. Poredbeni dio analize može obuhvaćati pitanja: *Što je izostavljeno, a što dodano u filmu ili u kazališnoj predstavi? Usporedite redoslijed radnje u filmu i predstavi? Koje su razlike između kazališne i filmske scenografije? Zbog čega je kazališna predstava potpuno novi umjetnički ostvaraj, različit od filma?*

11.3. Film i strip

Skroman nastavni program filmske kulture možda i nema baš prostora za strip, ali to nije dovoljan razlog da se preko sličnosti i razlika ovih medija olako prijede. „Vješt nastavnik uvijek će naći priliku, pa i mrvičak vremena, da u interpretaciji filma povuče kakvu paralelu sa stripom (...) ili da strip iskoristi kao motivaciju za rad na filmu ističući ovu ili onu značajku stripa koja ga s filmom povezuje ili ga odvaja od njega.” (Težak, 2002.:328.) Najosnovniji element koji stavlja

film i strip u suodnos čine narativne slike koje sugeriraju pokret, a povezane su vremenskim slijedom. Razlika je u tome što crtež u stripu učenika navodi na zamišljanje pokreta, a filmska slika ga istinski dočarava. Strip je najbliži animiranom filmu, oboje nastaju na sličan način, kadar po kadar, sličica po sličicu, stoga je njihov međusoban prijenos iz jednog medija u drugi uobičajen i prikladan za uspoređivanje.

Također, mnogi popularni junaci stripova su ekranizirani, poput Supermana, stoga se film i strip mogu usporediti na razini fabule ili karakterizacije likova. Suodnos filma i stripa, također, može se iskoristiti u nastavi izražavanja gdje nastavnik može postaviti pitanja: *Po čemu se stripovski crtež Supermana razlikuje od njegovog filmskog prikaza? Čime je u statičkoj slici stripa sugeriran pokret? Je li filmsko ostvarenje Supermana novo, stvaralačko djelo potpuno različito od stripa?*

11.4. Film i radio

Radio je auditivno sredstvo, i nije naročito blizak filmu, ali ipak ima dodirnih točaka zbog kojih mu može pripasti stanovito mjesto u nastavi filma. Težak (2002.) smatra da se radio u nastavi filma može iskoristiti na razini obavještavanja, posredovanja i uspoređivanja.

Obavijesnu razinu čini slušanje filmske vijesti, kritike ili polemike o filmu koja se najčešće uključuje na početku sata kao motivacija, ali i na bilo kojem stupnju nastavnog procesa kao poticaj za razgovor. Također, slušanje radioemisije, ili dijela emisije, o filmu na nastavnom satu može poslužiti kao element metodičke obrade nekog filma ili u svrhu stjecanja i utvrđivanja znanja o filmu uopće.

„Lišen vizualnosti, radio može posredovati samo auditivnu stranu filma. Budući da je zvuk tek u drugom planu filmske zaokupljenosti, ovo je posredništvo u praksi više nego rijetko. (...) Obično autori radioemisija posizu za filmskom glazbom kao zabavnim elementom ili kao glazbenom najavom i odjavom određenog tipa emisije.” (Težak, 2002.:343.) Stoga se takvi prijenosi filmske glazbe u nastavi filma mogu iskoristiti kada se obrađuje funkcija glazbe u filmu. Na primjer, slušanje istog glazbenog djela na radiju i filmu, iz filma *Tko pjeva, zlo ne misli*, Krešimira Golika, učenici mogu poslušati pjesmu *Marijana Vlahe Paljetka* i *Svetozara Šišića*. Težak (2002.) predlaže slušanje i usporedbu odlomaka iz opernih melodija u Bergmanovoj *Čarobnoj fruli* ili u Grgićevom *Muzikalnom prasetu*.

Na osnovi slušanja zvukova ili govora mogu se i zamisliti pojedini filmski prizori. „Učenici slušaju odsječak tonskoga snimka iz filma koji još nisu vidjeli pa potom usmeno ili pismeno iznose kako zamišljaju prizor kojemu je to konstitutivni dio. To može biti motivacija za gledanje filma, ali i način spoznavanja međuzavisnosti slike i zvuka u filmskom prostoru.” (Težak, 2002.:344.)

Razina uspoređivanja odnosi se, na primjer, na usporedbu govora, glazbe i šumova, slušanje istoga glazbenog djela na filmu i radiju ili usporedbu radiofonske i filmske prilagodbe književnog djela.

11.5. Film i televizija

Televizija je filmu najbliža jer zajedničke su osnove obaju medija slika u pokretu, uokvirenost slike, svjetlost, boja i zvuk. Bitna razlika među tima dvama medijima je to što se televizijska slika gleda u trenutku njezina snimanja, a kinematografska nakon snimanja. Po toj osobini televizija je više komunikacijsko sredstvo nego umjetnički ostvaraj.

Ipak „...djeca, kao i odrasli manje obrazovani gledatelji, pojmom film obuhvaćaju ne samo na televiziji prikazane kinematografske filmove (dokumentarne, igrane i crtane) i ne samo TV filmove, TV serije i TV serijale, nego će kao „film koji volim” navesti i TV dramu, i TV reportažu pa čak i TV kalendar.” (Težak, 2002.:356.)

Težak (2002.) navodi zadaće nastave filma koje su povezane s televizijom: osposobiti učenika razlikovanju filmskog djela od televizijskog djela, zapažanje razlike između televizijskog i kinematografskog djela na televiziji, stjecanje filmske kulture gledanjem televizije.

„Televizija može naći svoje mjesto u školskim programima na razinama svojih višestrukih društvenih funkcija: a) kao nastavno audiovizualno sredstvo (izvor spoznaja), b) kao komunikacijsko sredstvo (jezik, znakovlje, tekst), c) kao sociološki, psihološki i kulturološki fenomen (utjecaji, poticaji, manipulacije, posredovanje, zabava), d) kao zasebna umjetnost (TV igra, TV dokumentarna drama, TV film, TV serija), e) kao telekino (prikazivač kinematografskih filmova).” (Težak, 2002.:360.)

Dakle, zbog velike srodnosti tih dvaju medija i zbog činjenice da je većini škola film dostupniji preko maloga nego preko velikoga ekrana, mogućnosti povezivanja filmskog i televizijskog obrazovanja gotovo su neograničene.

„Kako izbor metodičkih pristupa i postupaka uvelike ovisi o audiovizualnom iskustvu i senzibilnosti učenika, a to se mijenja iz godine u godinu, nastavnik mora uvijek biti načistu kakav je odnos učenika prema filmu i televiziji.” (Težak, 2002.:363.)

12. ZAKLJUČAK

Film je masovno-komunikacijski fenomen koji ima umjetničke, kulturne, estetske, zabavne, idejne, spoznajne, obavijesne i odgojno-obrazovne funkcije. Filmsko ostvarenje čini osnovu nastave filma koja pripada nastavnom području medijske kulture nastavnoga predmeta Hrvatski jezik. Medijska kultura u osnovnim školama dio je obvezatnoga nastavnoga plana i programa, a u srednjim školama dio izbornoga programa. Međutim, njezin univerzalni cilj u nastavi filma stjecanje je filmskoga obrazovanja i oblikovanje filmskoga ukusa kod učenika. Zadaće medijske kulture i nastave filma učenika osposobljavaju za komunikaciju s medijima, u ovome slučaju s filmom i oblikuju suvremenog poznavatelja filmske kulture sposobnog za samostalno kritičko vrjednovanje estetskih i ostalih vrijednosti filmskih ostvarenja.

Unatoč tome, nastava filma unutar medijske kulture, ograničena je u maksimalnom ispunjavanju svojih mogućnosti skromnom satnicom te i dalje traži svoje odgovarajuće mjesto u školskom obrazovnom sustavu, a aktualan nastavni plan i program za osnovne i srednje škole bilo bi dobro češće bogatiti novijim filmovima jer obrazovanje se više ne može svesti isključivo na kulturu knjige.

Kao i svaki drugi nastavni sat, i sat filma može imati različite nastavne sadržaje (filmsko djelo, povijest filma), sociološke oblike rada (skupinski rad, rad u paru) i nastavne metode (metoda razgovora, metoda crtanja) koje počivaju na odgojno-obrazovnim ciljevima, zadaćama i spoznajama koje se žele ostvariti u nastavi filma i ovise o spoznajno-razvojnim mogućnostima učenika.

Zbog svoje složene strukture filmsko ostvarenje može se povezati i usporediti s drugim umjetnostima i medijima poput književnosti, kazališta, stripa, radija i televizije.

Film utječe na etičke, moralne, odgojne i ostale osobine svake, a posebno mlade osobe, i uvažavajući sve rečeno, učenike se za film mora obrazovati, odgajati te upućivati u znanja medijske kulture uz pomoć nastavnika.

PRILOZI

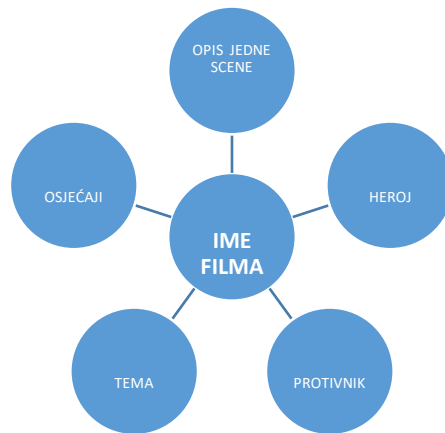
Prilog 1

Popis filmova u nastavnim planovima i programima u osnovnim i srednjim školama

Osnovna škola	Srednja škola (gimnazija)
<u>5. razred</u> <i>Ključne teme: filmski rodovi, animirani film</i> FILMOVI: 1. Što je film: Uvod u filmske vrste 2. B. Dovniković: Znatiželja 3. D. Vukotić: 1001 crtež, <i>Igra</i> 4. W. Fin, J. Sanford: Pobuna na farmi 5. W. Disney: po izboru 6. C. Wedge, C. Saldanha: Ledeno doba 7. Suvremeni animirani filmovi po izboru	<u>1. razred</u> <i>Ključne teme: animirani film</i> FILMOVI: 1. Z. Bourek: Mačka, Bećarac 2. B. Dovniković: Ljubitelji cvijeća, Putnik drugog razreda 3. D. Vukotić: <i>Igra</i>, Surogat, Piccolo 4. Z. Grgić: Muzikalno prase 5. A. Zaninović: Zid
<u>6. razred</u> <i>Ključne teme: filmska izražajna sredstva</i> FILMOVI: 1. Što je film: filmska izražajna sredstva 2. Braća Lumiere, G. Melies 3. P. Krelja: <i>Povratak</i> 4. R. Zemeckis: Forrest Gump 5. S. Raimi: Spiderman 2 6. G. Lucas: Zvezdani ratovi (serijal) 7. W. Wyler: Ben Hur	<u>2. razred</u> <i>Ključne teme: dokumentarni film</i> FILMOVI: 1. R. Sremec: <i>Zelena ljubav</i>, Vrijeme šutnje 2. K. Papić: Mala seoska priredba 3. O. Gluščević: Ljudi s Neretve 4. P. Krelja: Mariška Bend, <i>Povratak</i>
<u>7. razred</u> <i>Ključne teme: igrani film, televizijske emisije</i> FILMOVI: 1. Što je film: Igrani film 2. Što je film: Gluma u filmu 3. Filmovi Ch. Chaplina 4. K. Golik: <i>Tko pjeva, zlo ne misli</i> 5. S. Daldry: Billy Elliot (ili neki drugi suvremeni film po izboru koji je dobio dobre kritike ili značajne nagrade) 6. Smogovci (ili neka druga aktualna i kvalitetna TV-serija)	<u>3. razred</u> <i>Ključne teme: igrani film</i> FILMOVI: 1. A. Babaja: <i>Breza</i>, Pravda, Mirisi, zlato i tamjan 2. K. Golik: <i>Tko pjeva, zlo ne misli</i> 3. Z. Berković: Ljubavna pisma s predumišljajem
<u>8. razred</u> <i>Ključne teme: scenarij, knjiga snimanja, dokumentarni film, Zagrebačka škola crtanoga filma</i> FILMOVI: 1. Što je film: Filmska montaža 2. Zagrebačka škola crtanoga filma (Bourek, Grgić, Vukotić, Dovniković i dr.) 3. R. Sremec: <i>Zelena ljubav</i> 4. I. Škrabalo: Slamarke divojke 5. Z. Tadić: Druge 6. A. Babaja: <i>Breza</i>, Romeo i Julija 7. R. Benigni: Život je lijep	<u>4. razred</u> <i>Ključne teme: film i književnost, film i televizija, film i radio, film i kazalište, film i strip</i> FILMOVI: 1. A. Vrdoljak: Gospoda Glembajevi 2. F. Hanžeković: Svoga tela gospodar 3. A. Babaja: Izgubljeni zavičaj 4. D. Marušić: U registraturi (televizijski film)

Prilog 2

Metodički postupak brainstorming

LITERATURA:

- Brüning, Ludger, Saum, Tobias. 2008. Suradničkim učenjem do uspješne nastave. Naklada Kosinj. Zagreb
- Kajić, Rasima. 1979. Problemski pristup filmu. Knj. III. Filmoteka 16. Zagreb
- Kermek-Sredanović, Mira. 1991. Književno-scenski odgoj i obrazovanje mladih. Školska knjiga. Zagreb
- Klippert, Heinz. 2001. Kako uspješno učiti u timu. Educa. Zagreb
- Matijević, Milan, Radovanović, Diana. 2011. Nastava usmjerena na učenika. Školske novine. Zagreb
- Mikić, Krešimir. 2001. Film u nastavi medijske kulture. Educa. Zagreb
- Miliša, Zlatko. 2010. Mladi-odgoj za medije, priručnik za stjecanje medijskih kompetencija. M. E. P. Zagreb
- Peko, Anđelka, Pintarić, Ana. 1999. Uvod u didaktiku hrvatskoga jezika. Pedagoški fakultet. Osijek
- Peterlić, Ante. 2000. Osnove teorije filma. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb
- Poljak, Vladimir. 1990. Didaktika. Školska knjiga. Zagreb
- Rosandić, Dragutin. 2005. Metodika književnoga odgoja. Školska knjiga. Zagreb
- Težak, Stjepko. 2002. Metodika nastave filma. Školska knjiga. Zagreb
- Vrabc, Miroslav. 1977. Uvođenje u umjetnost filma i televizije. Radnički univerzitet „Radivoj Ćirpanov“. Novi Sad

Izvori:

- Brešić, Vinko, Bubalo, Iva, Fališevac, Dunja, Jambrec, Olga, Muhoberac, Vesna, Pandžić, Vlado, Pranjković, Ivo, Samardžija, Marko, Težak, Stjepko. 2006. Nastavni program za gimnazije. Nastavni plan za strukovne škole. Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.
<http://www.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/dokumenti>.
Pristup 25. veljače 2015.
- Cetinić, Gea, Pandžić, Vlado, 2004. Hrvatska čitanka 3, Profil, Zagreb
- Dominković, Ksenija. 2009./2010. Odgoj za medije u premalim dozama. Zrno br. 88-89. Zagreb
http://kresimirmikic.com/wp-content/uploads/2010/04/odgoj_za_medije.pdf
Pristup 08. siječnja 2015.
- Filmski programi. Baza HR kinematografije. (2004-2014), Tko pjeva, zlo ne misli.

http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=173.

Pristup 27. veljače 2015.

<http://myfilmo.com/interesantne-cinjenice-o-filmu-ko-to-tamo-peva/>

Pristup 27. veljače 2015.

- Kolar, Slavko. 1995. Pripovijetke (Breza), Školska knjiga, Zagreb
- Mikić, Krešimir. 2012. Mala škola filma: Filmska izražajna sredstva.
<http://mediji.hr/filmska-izrazajna-sredstva/>.
Pristup 27. veljače 2015.
- Mikić, Krešimir, Mesić, Ana. 2004. Medijska kultura, priručnik za nastavnike uz udžbenik
Medijska kultura 5-8. Školska knjiga. Zagreb
- Vican, Dijana, Milanović Litre, Ivan. 2006. Nastavni plan i program za osnovnu školu.
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
<http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2197>.
Pristup 25. veljače 2015.